

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний науково-технічний і культурний прогрес, удосконалення технологій науки і виробництва обумовлюють пошук і впровадження нових концепцій в систему підготовки кадрів. Традиційний досвід професійної підготовки фахівців, який і досі переважає в вишах, базується на відтворенні студентами відповідних знань. Праця студентів за традиційних форм її організації має певні ознаки примусу. Вона поєднується з одноманітними за змістом навчальними операціями, а тому не може пробудити ні нових соціально-значущих мотивів, ні потягу до знань, ні вияву творчості. Студентам відводиться роль імітатора або коментатора практичної діяльності, а не її конструктора, організатора, творця.

Але в навчальному процесі є два суб'єкти: студент та викладач. Тому, навіть враховуючи ознаки сучасного інформаційного суспільства, становлення будь-якого професіонала завжди відзеркалює особистість вчителя та його майстерності.

Варто зазначити, що професіоналізм викладача вищої школи разом із загальними ознаками, характерними для будь-якого виду людської праці, має свої специфічні особливості, які присутні у всіх його складових: у цілях, завданнях і результатах праці, в умовах, змісті і технології його здійснення.

В педагогічній літературі є декілька підходів до виділення певних властивостей особистості, що характеризують викладача як професіонала, як суб'єкта професійної діяльності.[1] Разом з тим, виділені в дослідженнях характеристики педагогічної діяльності та шляхи їх формування, як правило, надзвичайно деталізовані, що створює складну та неврегульовану систему уявлень щодо професійної самореалізації викладачів. Тому автор метою дослідження виділив проблему професійної самореалізації викладачів в умовах реформування вищої освіти в Україні та пошук шляхів їх подолання.

Для вирішення завдань роботи важливо звернутися до аналізу основних категорій, які використовуються в педагогічних дослідженнях, та визначити їх взаємозв'язок. З численних робіт, присвячених характеристиці особистості викладача, звернемося до тих, що розкривають проблему професійної самореалізації з позицій сучасної педагогічної парадигми.

Основою професійної самореалізації, на наше переконання, є професійне самовизначення. Так, на думку С.Ожегова, - це здатність визначити своє місце в житті, суспільстві, усвідомити свої суспільні, класові, національні інтереси.[2] С.Рубінштейн підкреслює: «Людина не тільки перебуває у певних стосунках із світом, а й сама визначає своє становище. У цьому свідоме самовизначення людини».[3] О.Анісімов підкреслював: «Якщо пропонується самовизначитися, необхідно мати образ «себе» з актуальним станом потреб, системою прагнень, з одного боку, і образ нормативної поведінки, почуттів мислення, інших виявів людини, з іншого боку. Результатом самовизначення є входження або невходження в процес реалізації вимог».[4] Виходячи з визначень категорій, можна виділити основні ознаки самовизначення. По-перше, вибір критеріїв та норм самооцінки: що треба для соціуму у визначений час, чого від мене очікують, чи відповідаю я сучасним нормам, приймаю їх чи ні. По-друге, чи є в мені потенціал для зростання в професії, чи потрібно це мені і що зміниться в моїй особистості внаслідок реалізації моїх цілей. По-третє, чи готовий я прийняти та переглянути критерії і оцінки, оскільки змінюються цінності, ментальність суспільства - людина сама їх обирає на різних етапах свого розвитку. По суті, процес самовизначення триває у зрілої людини все життя, адже він пов'язаний з пошуком сенсу життя, призначенням людини.

Структурними елементами самовизначення є різні його види: особистісне, соціальне, професійне. Але в небагатьох професіях вони поєднуються. В першу чергу це стосується педагогічної діяльності, яка характеризується великим впливом емоційної сфери, етично-світоглядних позицій учасників процесу на результат; наявності ситуацій перманентної невизначеності, біфуркацій освітнього процесу; необхідності та здатності до імпровізації у спілкуванні; розвиненості професійної інтуїції тощо, без яких неможлива реалізація авторської природи викладацької праці. Більш того, професійне самовизначення відображає уміння і навички фахівця для організації педагогічного процесу та систему знань, необхідних для навчання і виховання.

Аналіз сучасної літератури, присвяченої обговоренню впровадження Болонського процесу і реформуванню освіти в умовах глобалізації [5], свідчить про те, що викладачі повинні усвідомити свої амбівалентні тенденції, що характеризують процеси сучасної освіти. Адже класична концепція університету розглядала освіту не як товар, а як благо, яке належить і служить всьому суспільству. Болонська декларація проголошує освіту як послугу, яка має свою ціну, а тому до неї треба застосовувати не соціально-етичні, духовно-культурні, а економічні категорії: конкурентоспроможність, попит і пропозиція, витрати і прибуток тощо.

Комерціалізація, безперечно, впливає на професійну самореалізацію викладача, вимагає від нього змін позицій, поглядів, а то і цінностей відповідно сучасності. Ще наприкінці минулого століття Дерек Бок, який на протязі багатьох років був президентом Гарвардського університету, виділив мінуси комерціалізації освіти, а саме:

- прагнення прибутку підриває репутацію в суспільстві вищих навчальних закладів як осередків виховання молоді та забезпечення якісних знань;
- комерціалізація освіти відволікає викладачів від науково-педагогічної діяльності зі студентами;
- комерціалізація вносить в академічну спільноту негативні відносини між професурою і аспірантами, викладачами і студентами; комерціалізація призводить до дрібних тем, тому що фундаментальні дослідження не вигідні замовникам;
- «підгонка» навчальних програм до вимог клієнтури, яку прагнуть зберегти за будь-яку ціну, навіть шляхом зниження якості освіти;
- професійне зростання не відповідно до наукових і педагогічних здібностей, а внаслідок вміння залучити інвестиції; в тому числі в підвищення кваліфікації, написання наукових статей, участь в «комерційних» конференціях тощо.[5]

Неспівпадіння професійної компетентності викладача і сучасних вимог комерціалізації освітньої сфери; ціннісних орієнтацій особистості професіонала і норм праці, окреслених досить суперечними правовими актами, - призводить до високої психологічної ціни, психологічного вигоряння, емоційної нестабільності тощо.

Значна, якщо не переважна, частина викладачів сформувалася за радянських часів, коли професійна етика, особливо в педагогічному середовищі, визнавалася понад усе. Виховані на принципах високої духовності, відповідальності за якість своєї справи, викладачі часто втрачають не тільки можливість займатися наукою, підвищувати свій науково-педагогічний рівень, тобто професійно зростати, але і бажання до цієї діяльності. Адже абсурдність вражає: провів дослідження, витратив сили, життєву енергію, знання, багаторічну підготовку, а ще повинен і сплатити: за публікацію, за участь в конференції, за рецензування наукової роботи. Внаслідок цього значна кількість викладачів неспроможна реалізувати свої плани як наукові, так і педагогічні.

Другою проблемою, пов'язаною з професійною самореалізацією викладача, є забезпечення якості вищої освіти. Болонський процес в першу чергу пов'язує зі структурними змінами у вищій школі: переходом на треступеневу освіту, введенням кредитно-модульної системи тощо. Технократичний підхід є неправильним, оскільки в центрі уваги Болонського процесу - підвищення якості навчального процесу, а структурні перетворення є, по суті, механізмом вирішення проблеми якості освіти. В більшості європейських країн вже сформовані національні системи забезпечення та оцінки якості освіти на засадах поєднання французької і англійської моделей - тому, що кожна має переваги і недоліки. В Україні французька модель в технократичний спосіб просто переноситься в сучасне освітнє середовище. Основним елементом цієї системи є стандартизація, процедури ліцензування, атестації та акредитації.

В Законі України «Про вищу освіту» стандарти визначені як основа оцінки якості вищої освіти та професійної підготовки. Ліцензія надає право розпочати освітню діяльність; акредитація не тільки надає таке право, але є гарантією якості освіти; а державна атестація встановлює відповідність рівня якості підготовки випускників вимогам стандартів вищої школи. Але на практиці головним критерієм якості освіти стає не здатність випускників успішно працювати за фахом, а відповідність освітнього процесу встановленим відсоткам та цифрам. В умовах несамостійності вищів, втраті значною мірою «духу» університету, фінансової неспроможності та

нестачі навіть бюджетних коштів, - викладач перетворюється на рахувальника, втрачаючи своє безпосереднє призначення та сенс своєї праці. Він стає заручником стандартизованих підходів. Цьому сприяють недолугі навчальні плани окремих спеціальностей, невизначеність пріоритету фундаментальних дисциплін, скорочення аудиторних годин в умовах низького рівня матеріально-технічного забезпечення тощо.

Вища освіта – це формування творчої інтелігенції. Суб'єкти освітнього процесу, як студенти, так і викладачі, повинні мати духовний простір для створення знань нової якості, ефективного спілкування, обміну думками. На жаль, за цифровим марафоном це зробити ніколи. Але доведено, що інноваційні педагогічні технології, особливо в сфері інформації та комунікації, сприяють зміцненню взаємовідносин, розширюють можливості саморозвитку і самореалізації як окремих особистостей, так і колективів в цілому, сприяють чіткій організації праці і функціонування системи.

Однією з проблем є наявне співвідношення чисельності студентів до чисельності професорсько-викладацького складу. В 2004 році науковці вказували на негативну тенденцію зростання цього показника, хоча на той час він складав 25,4 студента на кожного викладача, 74 – на доцента, 308 - на професора, доктора наук.[6] Це означає, що навантаження зростає і в годинах, і в інтенсифікації викладацької праці.

Враховуючи відсутність типових програм більшості дисциплін, нестачу новітніх засобів навчання та матеріально-технічного забезпечення, обмеженість можливостей вузівської науки, перенесення більшості проблем на власне викладачів, можемо констатувати зниження цілком природної для нашої професії потреби професійного зростання.

Таким чином, з метою подальшого розвитку та професійного самовизначення викладачів в умовах реформування вищої освіти в Україні, вважаємо доцільним:

- на законодавчому рівні забезпечити самостійність університетів, в тому числі і при формуванні та використанні фінансових ресурсів;

- перенести фінансовий тягар на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів вищої школи з викладачів державних вишів на бюджет відповідного рівня;

- внести до Закону «Про вищу освіту» чіткі регламентації щодо навантаження викладача, обрання його за конкурсом, критеріїв професійності, з метою та допомогою конкретних правових норм розкряпачити викладача вже на стадії його прийняття на посаду;

- при розподілі навантаження враховувати всі види роботи викладача (наукова, методична, організаційна, виховна) як рівнозначні та рівноправні складові та враховувати їх при визначенні погодинного навантаження з відповідною оплатою;

- надати можливість для ефективного індивідуального гносеологічного впливу та професійного спілкування викладача та студента шляхом впровадження вимог Болонського процесу щодо кількості студентів на одного викладача;

- розробити національну програму визначення якості освіти з урахуванням моніторингу випускників та за участі студентського самоврядування.

Література

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи. - К.:ЦНЛ, 2003. - 316с.; Кремінь В.,Ткаченко В. Шлях до себе: проблеми суспільної трансформації. - К.: ДРУК, 1999. - 412 с.; Попов В.А., Коржув А.В. Теория и практика высшего профессионального образования. - М.: Академический проект, 2004. - 426с.; Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. - К.:Таксон, 2002. – 176 с. та інші.

2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М.: Сов. энциклопедия,1975.

3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 1999. - 632с.

4. Анисимов О.С. Педагогическая концепция последипломного образования. - Вып.14.- М.: РАМА,1994. - 296с.

5. Дерек Бок. Плюсы и минусы комерциализации// Отечественные записки. - 2003. - №6(14). - С.56-72.

Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищих навчальних закладах освіти: Матеріали III Ірпінських міжнародних читань. - Ірпінь: Нац. академія ДПС України, 2005. -512с. - С.19.